

PROF. DR HAB. ŁUCJA OKULICZ-KOZARYN
(5.01.1933 - 16.02.1999)

POŻEGNANIE PROF. DR HAB. ŁUCJI OKULICZ-KOZARYN

(5.01.1933 - 16.02.1999)

Łucja Okulicz-Kozaryn, z domu Kunicka, urodziła się 5 stycznia 1933 r. w Nowym Sączu, w niezamożnej rodzinie pochodzącej z okolic Gródka nad Dunajcem. Od 1938 roku mieszkała w Warszawie i tu ukończyła szkołę podstawową, a następnie XII Państwowe Żeńskie Gimnazjum i Liceum im. Marii Skłodowskiej-Curie. Po zdaniu matury w 1951 roku dostała się na studia na Sekcji Historii Kultury Materialnej przy Wydziale Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego. Od 1952 do 1954 roku związała się z milenijną ekspedycją archeologiczną w Gdańsku i tu odbywała wszystkie praktyki wakacyjne, a jednocześnie, z inicjatywy Konrada Jażdżewskiego, otrzymała do opracowania liczny zbiór zabawek i zabytków związanych z gramami, odkrytych w trakcie prac wykopaliskowych. Temat ten stał się przedmiotem jej pracy dyplomowej, przygotowywanej formalnie na seminarium prowadzonym przez Włodzimierza Antoniewicza, ale w istocie także na łódzkim seminarium Jażdżewskiego. Magisterium z zakresu archeologii pierwotnej i pradziejowej uzyskała w czerwcu 1955 roku. Praca o zabawkach i grach gdańskich¹ dzięki dobrej systematyce oraz nowatorskiej interpretacji tych zabytków jako zabawek dzieci – a nie przedmiotów magicznych, jak sądzono powszechnie do tego czasu – do dziś stanowi klasyczną pozycję w tej dziedzinie.

Po studiach przez krótki czas była zatrudniona w Katedrze Archeologii Pradziejowej i Wczesnośredniowiecznej Uniwersytetu Warszawskiego, a od początku 1956 roku została asystentem w Instytucie Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk, z przydziałem do Pracowni Archeologicznej w Wiślicy. Po zlikwidowaniu tej placówki przeniesiona została do nowopowstałej w owym czasie Pracowni Polskiego Atlasu Archeologicznego i była z nią związana aż do 1968 roku, następnie przy kolejnych zmianach organizacyjnych od 1968 roku pracowała w Zakładzie Epok Metali, już jako adiunkt, a od 1981 roku aż do 1999 roku – jako docent i profesor w Zakładzie Archeologii Mazowsza i Podlasia w tej samej

placówce o zmienionej nazwie: Instytut Archeologii i Etnologii PAN. Pracując w Instytucie wykonywała liczne planowe zadania badawcze i organizacyjne: w latach 1956-1960 brała udział w badaniach wykopaliskowych w Wiślicy i opracowywała pozyskane tam materiały. W 1958 r. oddelegowana została przez ekspedycję wiślicką do przeprowadzenia rozpoznawczych i ratowniczych prac wykopaliskowych w Pełczyskach, w ówczesnym powiecie pińczowskim. Odkryła tam wielowarstwową osadę grupy tynieckiej i kultury przeworskiej i rozpoczęła jej systematyczne badania; następnie stanowisko to przekazała do kontynuowania prac terenowych i do opracowania Dorocie i Stefanowi Woydom. Pozyskany przez siebie skarb ozdób z epoki brązu ze Stawiszyc, w pow. pińczowskim opracowała i publikowała wspólnie z Janem Dąbrowskim.² Przez kilka lat w Pracowni Atlasu Archeologicznego gromadziła materiały do katalogu grodzisk w północno-wschodniej Polsce, biorąc udział w terenowej weryfikacji stanowisk tego typu oraz redagowaniu opracowania kartograficznego do publikacji.³ W latach 1965 i 1966 działała w zespole przygotowującym zweryfikowany katalog grodzisk Mazowsza i Podlasia⁴ i w związku z tym przeprowadziła badania rozpoznawcze na grodziskach w ówczesnych powiatach mławskim i przasnyskim: w Krajewie Wielkim (jedyne jak dotąd rozpoznane osiedle obronne kultury kurhanów zachodniobałtyjskich w grupie zawkrzeńskiej tej kultury), Tańsku-Przedborach,⁵ Bogurzynie i Nicgórze (obiekty wczesnośredniowieczne). W 1959 roku oddelegowana została do przeprowadzenia prac ratowniczych na ważnym cmentarzysku kultury przeworskiej o niektórych cechach „wielbarskich” w Tuchlinie koło Wyszkowa.⁶ Na stanowisko to powróciła jeszcze w 1982 roku i zbadała pozostały niezniszczony obszar nekropoli; pozostawiła maszynopis opracowania wyników tych badań przygotowany do druku.⁷

Wszystkie wspomniane prace badawcze Łucji Okulicz i wiele innych prac organizacyjnych w istocie były tylko oficjalnym nurtem jej działalności. Początki jej

¹ Por. *Bibliografia prac Łucji Okulicz-Kozaryn* w tym samym tomie (p. 18-21), poz. 6.

² *Bibliografia ...*, poz. 17.

³ *Bibliografia ...*, poz. 23.

⁴ *Bibliografia ...*, poz. 55.

⁵ *Bibliografia ...*, poz. 26.

⁶ *Bibliografia ...*, poz. 22.

⁷ *Bibliografia ...*, poz. 81.

najważniejszych zainteresowań rozwijały się bowiem nie jako na marginesie powierzanych jej obowiązków i ledwie były akceptowane przez jej instytucję macierzystą, preferującą badania wczesnośredniowiecznych stanowisk akcji milenijnej.

Po zawarciu w 1956 roku małżeństwa z Jerzym Okuliczem-Kozarynem młodzi badacze postanowili zająć się, poza swoimi pracami na innych polach, nierozpoznaną w owym czasie na Północnym Mazowszu i w nadwkrzańskim południowym skraju Mazur epoką żelaza. Wobec ogromnego zapotrzebowania na kamień i żwir w okresie odbudowy zniszczonych w czasie wojny terenów, wielka liczba cmentarzysk z konstrukcjami kamiennymi zaczęła znikać. Okuliczowie weszli więc na ten obszar z badaniami w ostatniej chwili, ratując przed zniszczeniem szereg bardzo ważnych stanowisk. Łucja zajęła się cmentarzyskami kurhanowymi z wczesnej epoki żelaza, a Jerzy nekropolami kultury przeworskiej oraz kultury później nazwanej wielbarską. Pracowali w terenie razem, najczęściej korzystając z urlopów, bo ich instytucje nie akceptowały oficjalnie ich poczynań a fundusze uzyskiwane od konserwatorów województw olsztyńskiego i warszawskiego były więcej niż skromne. To był ciężki okres ich pracy, nie stać ich było na dobry sprzęt i wygodne kwatery, a wracając do Warszawy, z braku funduszy na transport, musieli na własnych plecach dźwigać zabytki, niwelatory i łopaty. Na szczęście życzliwym poczynaniom młodych adeptów archeologii dyrektor Państwowego Muzeum Archeologicznego, Zdzisław Rajewski, rychło zaczął im w miarę możliwości pomagać, udostępniając ciężarówkę czy lepsze wyposażenie wykopaliskowe, zaś zaprzyjaźnieni gospodarze dokarmiali ich i gościli. W 1957 roku wczesną wiosną ruszyli na badania w Gródkach pod Działdowem, jako pierwsi ze swego pokolenia w środowisku warszawskim łamiąc zwyczajowy zakaz prowadzenia samodzielnych wykopalisk przed kilkunastoletnim stażem pracy dla innych. W Gródkach prowadzili badania kilkakrotnie na trzech stanowiskach. Najważniejsze dla zamierzeń specjalizacyjnych Łucji Okulicz było odkrycie i częściowe zbadanie w latach 1958, 1962-1963 rozległego cmentarzyska kurhanowego w lesie koło tej miejscowości, na stanowisku 7 – „Borek”.⁸ Obok dwóch klasycznych kurhanów późniejszych faz kultury kurhanów zachodniobałtyjskich zbadała tam 46 małych kurhanów i amorficznych bruków z warstwami ciałopalenia u podstawy, z bardzo ciekawą ceramiką o późnych cechach łużyckich. Wcześniej w latach 1960-1961 zbadała grupę kurhanów na cmentarzyskach w ówczesnym

powiecie przasnyskim, w Łączynie Starym⁹ oraz w Kęso-sze, stanowisko 1.¹⁰ W tych samych latach, wraz z Jerzym Okuliczem, uratowała skrajnie zniszczone dwa stanowiska w Kitkach, na których – oprócz nekropoli oraz osady z okresu rzymskiego i z wczesnego średniowiecza – odkryte zostały cmentarzyska płaskie z wczesnej epoki żelaza.

Pierwszym stanowiskiem z wczesnej epoki żelaza, położonym nie na Północnym Mazowszu, lecz na obszarze dawnych Prus Wschodnich, z którym się zetknęła Łucja Okulicz, był kurhan w Lidzbarku Warmińskim. Stanowisko to w 1957 badali Włodzimiera Ziemińska-Odojowa i Jan Dąbrowski, ale ten ostatni do wspólnego opracowania zaprosił Łucję Okulicz. Była to jej pierwsza większa praca źródłoznawcza.¹¹ Poza wspomnianymi badaniami Łucja brała udział w pracach na Północnym Mazowszu prowadzonych przez swego męża na przeworskich cmentarzyskach w Rostkach i Dobrzankowie.

Uzyskawszy w wyniku swych badań pokaźny zasób nowych źródeł archeologicznych z wczesnej epoki żelaza, Łucja Okulicz powzięła zamiar zajęcia się kulturą archeologiczną ziem zachodniobałtyjskich – w owym czasie jeszcze nie wydzielaną i nie nazwaną. Postanowiła przygotować na ten temat rozprawę doktorską. Wcześniej, w okresie powojennym zajmował się tą problematyką tylko Jerzy Antoniewicz, zainteresowany osiedlami obronnymi z wczesnej epoki żelaza. Prowadził też pierwsze polskie badania na osiedlu w Jeziorku, w ówczesnym powiecie giżyckim, a ich wyniki opracował razem z Jerzym Okuliczem. W dorobku niemieckich archeologów z Prus Wschodnich z XIX i z początków XX w. można było jednak znaleźć bardzo dużo materiałów i informacji, uzyskanych w trakcie badań na cmentarzyskach i osadach nawodnych oraz cenne opracowania uogólniające. Wspomnieć tu trzeba przede wszystkim pracę Carla Engla,¹² dającą dobrą jak na tamte czasy klasyfikację źródeł oraz podział na grupy kulturowe i fazy chronologiczne. Łucja Okulicz z wielką starannością zestawiała katalog źródłowy, na tyle kompletny na ile było w owym czasie możliwe – bez dostępu do rozproszonych w czasie wojny i odnalezionych później, głównie już w latach dziewięćdziesiątych, archiwaliów i zabytków. Starannie weryfikowała dawne ustalenia niemieckich archeologów na podstawie pozyskanych przez siebie, nowych materiałów. Uznała w efekcie, że cały zespół stanowisk z wczesnej epoki żelaza występujący na obszarze dawnych Prus Wschodnich i na północnych krańcach Mazowsza nosi cechy jednorodnej kultury archeologicznej, dla której zaproponowała nazwę: „*kultura kurhanów zachodniobałtyjskich*”. Zerwała w ten

⁸ *Bibliografia ...*, poz. 7 oraz 64.

⁹ *Bibliografia ...*, poz. 38.

¹⁰ *Bibliografia ...*, poz. 19.

¹¹ *Bibliografia ...*, poz. 5.

¹² C. ENGEL, *Vorgeschichte der altpreußischen Stämme*, Königsberg 1935.

sposób z tradycją niemieckiej szkoły etnicznej, uznającej występujące tu zjawiska kulturowe za peryferyjne w stosunku do kultur łużyckiej i pomorskiej oraz mitycznej „kultury bałtyjskiej”, której nikt nie potrafił wskazać.¹³

Łucja Okulicz nie poprzestała na sformułowaniu archeologicznej definicji kultury kurhanów zachodniobałtyjskich oraz na skonstruowaniu jej podziału chronologicznego na cztery fazy, nawiązujące do periodyzacji Carla Engla. W rozbudowaniu głównych tez pracy pomógł szczęśliwy przypadek: w 1963 roku w Instytucie Historii Kultury Materialnej pojawiła się możliwość kilkumiesięcznego wyjazdu studyjnego do Związku Radzieckiego. Ponieważ stypendium takim nie był zainteresowany żaden z lepiej notowanych archeologów, skierowana na nie została właśnie Łucja Okulicz. Trafiła do Moskwy, Leningradu, Rygi, Mińska i Wilna. Wszędzie tam dotarła do praktycznie jeszcze nie opublikowanych materiałów z epoki brązu i z wczesnej epoki żelaza z dużych obszarów północno-wschodniej Europy, a w szczególności z dorzecza Dniepru i z krajów nadbałtyckich. Najważniejsze dla niej były studia nad wówczas dopiero definiowaną przez O. N. Mielnikowską kulturą miłogradzką,¹⁴ gdyż dzięki nim zwróciła uwagę na znaczne zbieżności i podobieństwa między tą kulturą a opracowywaną przez siebie kulturą kurhanów zachodniobałtyjskich. Zbieżności te dotyczyły systemu osadniczego, opartego na sieci małych osiedli obronnych, podobieństw w gospodarce, a przede wszystkim – bardzo dużej zbieżności form ceramiki, z przewagą naczyń kulistodennych. Zebrane materiały dały jej w sumie podstawę do sformułowania znanej dziś, ale wówczas nowatorskiej a nawet „obrazoburczej” tezy o etnogenezie zachodniego odłamu Bałtów. Zdaniem Łucji Okulicz na przełomie epoki brązu i wczesnej epoki żelaza nastąpiły migracje ludności „starobałtyjskiej” z dorzecza Dniepru, głównie z Polesia, docierające kilku falami przez Podlasie i Północne Mazowsze na Pojezierze Mazurskie i Półwysep Sambijski. Tam na przeważającym demograficznie substracie ludności postłużyckiej – „staroeuropejskiej” w klasyfikacji lingwistów – uformowały się pierwsze struktury plemienne Zachodnich Bałtów. Archeologicznym wyrazem takiej protoetnicznej konsolidacji była właśnie wydzielona przez nią kultura kurhanów zachodniobałtyjskich. Tezę tę Łucja Okulicz przedstawiła w swej pracy doktorskiej przygotowanej

na seminarium Włodzimierza Antoniewicza, a obronionej przed Radą Naukową Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN w 1966 roku. Obaj recenzenci, Józef Kostrzewski i Witold Hensel, wysoko ocenili sposób uzasadnienia jej nowatorskiej teorii etnogenicznej. J. Kostrzewski wprawdzie zaznaczył, że ma wprawdzie na tę kwestię inny pogląd, o bardziej autochtonicznym wydzwieku, bo nie lubi wywodzić niczego ze wschodu, ale przyznał, że „Okuliczowa może mieć rację”. Początkowo, mimo wydania pracy drukiem¹⁵ oraz opublikowania kilku dalszych artykułów na ten temat,¹⁶ archeolodzy jej pokolenia przyjmowali nowe poglądy dość sceptycznie. Z czasem zostały one jednak zaakceptowane, a obecnie są rozwijane przez kolejne pokolenie badaczy.¹⁷ Zresztą Łucja Okulicz wracała do tej problematyki w następnych latach. W artykułach i referatach oraz w tekstach podręcznikowych modyfikowała swe poglądy, wskazując na silniejsze, niż początkowo sądziła, oddziaływanie „łużyckiego” podłoża kultury kurhanów zachodniobałtyjskich, czy też na inne możliwości lokalizowania obszaru wyjścia „starobałtyjskich” migracji ku Mazurom – na przykład na terytorium kręgu kulturowego ceramiki kreskowanej na ziemiach północnej Białorusi i wschodniej Litwy.¹⁸

To nie był kres zainteresowań Łucji Okulicz problematyką bałtyjskiej wczesnej epoki żelaza. Od 1969 roku brała czynny udział w realizacji resortowego programu badawczego „*Etnogeneza Słowian i niektórych ludów sąsiednich*”, w ramach którego nadszedł wreszcie czas na większą polską akcję badawczą w północno-wschodniej części Polski. Wraz z Jerzym Okuliczem opracowali szczegółowy plan tych badań w województwie olsztyńskim, zaniebanym w owym czasie pod względem archeologicznym. Plan ten zaakceptowany został przez Witolda Hensla, kierującego programem „*Etnogeneza Słowian ...*” i zrealizowany przy godnym finansowaniu. W ramach tego programu Łucja Okulicz prowadziła w 1970 roku badania wykopaliskowe na bardzo ciekawym kurhanie w Biesowie¹⁹ oraz na osadzie obronnej w Maradkach koło Mrągowa,²⁰ a w następnych latach podjęła weryfikację stanowisk z wczesnej epoki żelaza w różnych rejonach Mazur.²¹ W latach 1971-1974 prowadziła prace wykopaliskowe na osadzie i cmentarzysku w Rembielinie koło Chorzela, odkrywając tam nader ważne materiały o mieszanych cechach kultur kurhanów zachodniobałtyjskich, grobów

¹³ Podobny pogląd prezentowała początkowo zresztą sama, choćby we wspomnianym, wspólnym z J. Dąbrowskim opracowaniu materiałów z kurhanu z Lidzarka Warmińskiego – cf. *Bibliografia ...*, poz. 5.

¹⁴ Pierwsza monografia tej kultury ukazała się drukiem dopiero kilka lat później – cf. O.N. MIELNIKOVSKAJA, *Plemena jużnoj Belorussii v rannem železnom veke*, Moskwa 1967.

¹⁵ *Bibliografia ...*, poz. 31.

¹⁶ *Bibliografia ...*, poz. 24-25, 27, 30.

¹⁷ cf. M. HOFFMANN; J. GACKOWSKI,

¹⁸ *Bibliografia ...*, poz. 58, 60, 65-66, 71.

¹⁹ *Bibliografia ...*, poz. 40, 63.

²⁰ *Bibliografia ...*, poz. 41, 52.

²¹ *Bibliografia ...*, poz. 43, 50.

kloszowych oraz ceramiki sztrychowanej a także liczne przedmioty metalowe, między innymi proveniencji celtyckiej i sambijskiej.²² Wyniki badań Łucji Okulicz wskazują, że jest to chyba najważniejsze, badane po II wojnie światowej stanowisko z wczesnej epoki żelaza w tej części Polski. W latach 1971 i 1973 wraz z Jerzym Okuliczem i Adamem Walusiem prowadziła badania na obronnej osadzie z wczesnej epoki żelaza w Tarławkach, w ówczesnym powiecie węgorzewskim, a w latach 1975-1976 uczestniczyła w pracach wykopaliskowych w Wyszemborku, w powiecie mrągowskim. Rozpoczęła również badania na osadzie we Franknowie w ówczesnym powiecie biskupieckim,²³ którą odkrywcy początkowo datowali na wczesną epokę żelaza; po ustaleniu, że jest to stanowisko wczesnośredniowieczne przekazała je do dalszych badań Iwonie Dąbrowskiej.

Najważniejszym osiągnięciem badawczym w twórczości Łucji Okulicz z lat siedemdziesiątych była książka *Osadnictwo strefy wschodniobałtyckiej w I tysiącleciu przed naszą erą*.²⁴ Jak zwykle z ogromnym nakładem pracy i inwencją zebrała źródła z całego obszaru nadbałtyckiego i ze strefy leśnej północno-wschodniej Europy, wykorzystując ponownie materiały zebrane w latach 1963-1964 na stypendium w Związku Radzieckim. Scharakteryzowała poszczególne zespoły kulturowe ze schyłku epoki brązu i wczesnej epoki żelaza rozmieszczone przy wschodnich brzegach Bałtyku, wskazując na specyfikę każdej z nich i na uwarunkowania ich powiązań zewnętrznych. Szczególnie zaś zajęła się nowym udokumentowaniem i rekonstrukcją północno-wschodniego szlaku miedziowego, łączącego Skandynawię z Uralem i jego bogatymi złożami miedzi. Dzieło to początkowo nie wzbudziło zainteresowania wśród polskich archeologów dalekich od tak odległej od naszego kraju problematyki, a za granicę prawie nie trafiło. Dopiero w ostatnich latach, w związku z wzrastającym zainteresowaniem szerokimi powiązaniem euroazjatyckimi, zawarte w nim nowatorskie tezy zaczynają być dostrzegane. Omawiana książka stała się podstawą przedruku habilitacyjnego Łucji Okulicz-Kozaryn: w 1976, przed Radą Naukową Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN odbyło się kolokwium habilitacyjne, a w rok później jej tytuł doktora habilitowanego został zatwierdzony. W 1994 roku uzyskała tytuł naukowy profesora i wkrótce została mianowana na stanowisko profesora nadzwyczajnego w swoim Instytucie. W 1996 roku objęła, jako dodatkowe zatrudnienie, pół etatu profesora zwyczajnego w Instytucie Archeologii Uniwersytetu

Warszawskiego. Az do końca prowadziła tu wykład specjalizacyjny i seminarium magisterskie.

Po napisaniu powyższej książki i rozdziału o kulturze kurhanów zachodniobałtyckich do IV tomu *Przebieg historii Ziemi Polskiej*²⁵ oraz po opracowaniu wszystkich badanych przez siebie stanowisk Łucja Okulicz długo nie wracała do problematyki archeologicznej 1. tysiąclecia przed naszą erą. Konsultowała jedynie poczynania młodszych kolegów badających ważne stanowiska w Piórkowie, Rembielinie, Ożumiechu czy Mołtajnach.

Jako rzeczoznawca Ministra Kultury i Sztuki konsultowała w województwach elbląskim, olsztyńskim i suwalskim *Archeologiczne Zdjęcie Polski*. Dopiero ostatnio, już w latach dziewięćdziesiątych, w związku z podjęciem pracy dydaktycznej w Instytucie Archeologii UW powróciła do swych zainteresowań epoką brązu i wczesną epoką żelaza, prowadząc z zapałem aż do ostatnich dni swego życia szereg tematów magisterskich. Zaczęła przygotowywanie podręcznika uniwersyteckiego na ten temat, przeprowadzając jak zwykle szeroką kwerendę literatury dotyczącej stosunków kulturowych w 1. tysiącleciu przed naszą erą we wschodniej i środkowej Europie, przy czym sięgała też do prac z innych dyscyplin, jak lingwistyka czy antropologia kulturowa. Zamierzała gruntownie zweryfikować swe dawniejsze poglądy, fascynowała się problemem tzw. ekspansji kimmerijskiej i jej reperkusjami na obszarach nadbałtyckich. Swe dociekania i poglądy starała się przedstawiać w prowadzonych wykładach oraz dyskutowała o nich wiele ze swym mężem i z kolegami. Tego ambitnego zamierzenia nie zdołała już niestety zrealizować.

Takie były więc osiągnięcia naukowe Profesor Łucji Okulicz-Kozaryn na polu jej głównych zainteresowań epoką brązu i wczesną epoką żelaza w północno-wschodniej Polsce i na terenach nadbałtyckich, a szerzej – w Europie Wschodniej. Działalność ta nie wyczerpuje jednak jej znaczącego udziału w tworzeniu przez prawie 45 lat powojennej archeologii bałtyckiej w Polsce. Nie można bowiem pominąć kilku innych kierunków jej prac naukowych.

Zaraz po studiach w 1955 roku uczestniczyła bowiem w pierwszej ekspedycji wykopaliskowej na Suwalszczyźnie, na znanym cmentarzysku w Szwajcarii, gdzie pod kierunkiem Jerzego Antoniewicza, wraz z Teresą Dąbrowską, Marianem Kaczyńskim i Jerzym Okuliczem stawiała pierwsze samodzielne kroki w badaniach terenowych. Nie badała tam wprawdzie własnego stanowiska,

²² *Bibliografia ...*, poz. 44, 46, 48, 51. Badania w Rembielinie kontynuował później Adam Waluś, obecnie opracowanie stanowiska, uwzględniające wyniki wszystkich sezonów badań przygotowuje jako doktorat Dariusz Manasterski.

²³ *Bibliografia ...*, poz. 32.

²⁴ *Bibliografia ...*, poz. 54.

²⁵ *Bibliografia ...*, poz. 58.

ale przez wiele lat towarzyszyła swemu mężowi w ekspedycjach terenowych, dzieląc z nim trud wykopalisk i fascynacje odkrywaniem stanowiskami. W latach 1960, 1963 i 1968 uczestniczyła w ekspedycji w Osinkach, zaś w kilkanaście lat później, od 1981 do 1991 roku, badała wraz z nim zespół osadniczy w Szurpiłach.

W początku lat osiemdziesiątych redakcja Państwowego Instytutu Wydawniczego namówiła Łucję Okulicz do napisania książki z cyklu *Życie codzienne* poświęconej Prusom i Jaćwingom w wiekach średnich. Problematyką zachodnio-bałtyjskiego wczesnego średniowiecza interesowała się już od dawna, chociaż nie podejmowała w tym zakresie poczynań badawczych. Teraz zabrała się z wielkim zapałem do zbierania danych nie tylko z zakresu archeologii, ale również – a może przede wszystkim – z rozległej literatury historycznej, językoznawczej i religioznawczej, sięgając też do kronik i źródeł krzyżackich. Książka ta²⁶ przeznaczona była dla szerokiego kręgu odbiorców i zyskała sobie znaczną poczytność – jej przeszło dziesięcioletni nakład rozszedł się błyskawicznie. Przyczynił się do tego też po raz pierwszy ujawniony nie mały talent literacki Autorki w przystępnym przedstawianiu skomplikowanego spłotu wydarzeń historycznych i pasjonującym kreśleniu obrazu specyficznej kultury Zachodnich Bałtów. Temat ten zachęcił ją też do spróbowania swych sił na polu ekspozycji muzealnej. Na zlecenie Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie opracowała w 1977 roku ciekawy scenariusz wystawy *Prusowie we wczesnym średniowieczu i średniowieczu*. Wystawa nie została wprawdzie zrealizowana, ale jej koncepcję ekspozycyjną wykorzystali częściowo twórcy znanej wystawy *Bałtowie – północni sąsiedzi Słowian* Danuta Jaskanisowa i Marian Kaczyński.

Zachęcona powodzeniem swej, jak mówiła pierwszej książki „napisanej dla ludzi”, Łucja Okulicz postanowiła przygotować szerszą i rozbudowaną o aparat naukowy wersję dziejów Prusów. Skłoniła ją do tego świadomość, że nikt z polskich historyków czy lingwistów dotąd nie odważył się na napisanie większego dzieła na ten temat ze względu na właściwe im trudności metodyczne w wykorzystaniu źródeł archeologicznych, a z kolei archeolodzy obawiali się sięgać po źródła pisane i lingwistyczne. Lubiąc trudne wyzwania przeprowadziła znów pogłębione studia i wkrótce napisała książkę pod tytułem *Dzieje Prusów* przedstawiającą historię tego ludu. Książkę tę w pierwszej wersji ukończoną w 1989 roku podjęto się opublikować Wydawnictwo „Pojezierze” w Olsztynie, zanim jednak zdążyło to zrobić, zbankrutowało i zostało rozwiązane. Dopiero więc w 1996 roku Łucja Okulicz zgłosiła nową wersję do Fundacji Na Rzecz Nauki

Polskiej. *Dzieje Prusów* ukazały się w 1997 roku w serii „Monografii Fundacji”,²⁷ w sporym nakładzie, który ze względu na duże zainteresowanie czytelników rozszedł się tak błyskawicznie, że jeszcze w tym samym roku niezbędne stało się drugie wydanie.²⁸ Książka zyskała więc sobie zainteresowanie czytelników nie tylko jako pierwsze polskie ujęcie całej problematyki związanej z dziejami tego ludu ale też dzięki pięknej formie literackiej i zrozumiałemu dla przeciętnego odbiorcy wykładowi. Opowieść swą Autorka zaczęła od starożytności nakreślając problemy etnogenezy zachodniego odłamu Bałtów i wyodrębniania się plemion Estiów-Prusów, po przez ich wczesnośredniowieczną historię i podbój przez Zakon Krzyżacki ich ziem, a skończyła na opisanie procesu zaniku i utraty tożsamości etnicznej ostatnich gmin pruskich w XVII stuleciu. Wiele miejsca poświęciła charakterystyce barwnej ich kultury, obyczajów i pogańskich wierzeń. Ujęcie dziejów Prusów, oparte na konsekwentnie wykorzystanych różnorodnych źródłach i interdyscyplinarnej historiografii, przyjęte zostało w gronie historyków i archeologów z zainteresowaniem, jakkolwiek też krytycznie. Bardzo wnikliwie i wysoko ocenili je autorzy recenzji wydawniczych, Gerard Labuda i Jan Powierski, wskazując na oryginalną koncepcję autorki w rekonstrukcji wczesnośredniowiecznego ustroju społecznego, politycznego i terytorialnego Prusów. Odrzuciła bowiem stosowaną przez mediewistów na ogół zawodną metodę retrogresji od XIII-XIV wiecznych źródeł i starała się weryfikować hipotezy drogą obserwacji procesów historycznych progresywnie. Wskazała na późne uformowanie się odnotowanych w źródłach krzyżackich ziem, nie zawsze jej zdaniem ukształtowanych na dawniejszej strukturze podziałów plemiennych. Pierwsza zwróciła przy tym uwagę na brak śladów funkcjonowania u Prusów w XIII wieku instytucji plemiennych, bowiem wiecie zwolowane były z reguły przez małe społeczności typu *lauksów* lub *radziej* w obrębie ziem. To rozdrobnienie terytorialne, prawdopodobnie wynikające z rozkładu organizacji plemiennych w poprzednich stuleciach, tłumaczyła obronną strategią Prusów wobec zakusów podboju przez sąsiadów. Taka taktyka sprawiła znane trudności Zakonu w czasie opanowywania ich terytoriów. Krzyżacy musieli bowiem przez kilkadziesiąt lat zdobywać każdy *lauks* i każdą ziemię oddzielnie, nie mogąc zmusić do poddania się większych jednostek terytorialnych, wobec braku władających nimi wieców czy wodzów. Trudno tu wymienić inne udane poglądy i hipotezy autorki oraz jej potknięcia i pomyłki źródłowe, co wytknęli niektórzy recenzenci,²⁹ często umykając od ogólniejszej oceny rzeczywistej wartości tego pionierskiego ujęcia całościowego dziejów pruskich.

²⁶ *Bibliografia ...*, poz. 69.

²⁷ *Bibliografia ...*, poz. 75.

²⁸ *Bibliografia ...*, poz. 76.

²⁹ Np. G. BIAŁUŃSKI, in: Kom.M-W nr 4, 1997.

Do problematyki pruskiej powróciła jeszcze w związku z przygotowaniem do obchodów milenium męczeńskiej śmierci św. Wojciecha. Opracowała razem z mężem projekt badań archeologicznych i historycznych nad okolicznościami wyprawy oraz identyfikacją rejonu, do którego dotarli misjonarze, opowiadając się przy tym za tzw. hipotezą pomeząską. Referat przedstawiony przez nich oboje w 1993 roku na spotkaniu z Prymasem i wyższym duchowieństwem w Elblągu oraz na sympozjum w Redykajnach pod Olsztynem³⁰ wzbudził duże zainteresowanie i stał się podstawą programową przeprowadzonej w następnych latach akcji badawczej *Adalbertus*. Swoje refleksje na temat wyników badań tego programu zdążyła jeszcze przedstawić we wrześniu 1997 roku na konferencji w Elblągu.³¹ W ostatnich tygodniach swego życia przygotowywała na sympozjum poświęcone 750-leciu chrystianizacji Prusów referat o znaczeniu i reperkusjach Traktatu Christburskiego, który miała przedstawić w dniu 2 marca 1999 roku, w Dzierzgoniu. Tekstu tego już nie ukończyła.

W początku lat dziewięćdziesiątych Łucja Okulicz-Kozaryn przygotowała książkę *Finowie Zachodni*, wydaną w 1993 roku w serii *Kultura Europy Wczesnośredniowiecznej*.³² Było to pierwsze w polskiej historiografii monograficzne ujęcie tego tematu, dające zarys dziejów i kultury zachodniego odłamu ludów fińskich siedzących na obszarze Finlandii, Estonii, Liwonii, nad Ładogą i Nową oraz w Ziemi Nowogrodzkiej. Praca spotkała się z wysoką oceną historyków i nagrodzona przyznaniem autorce nagrody im. Erazma Majewskiego za wybitne publikacje. Drugą część syntetycznego ujęcia tematu historii ludów fińskich stanowi pozostawiony w rękopisie tekst *Finowie Wotłańscy*, obecnie przygotowywany do druku.

Kilka oddzielnych słów poświęcić wypada też innemu przedsięwzięciu badawczemu, w którym Łucja Okulicz miała znaczący udział i zaangażowana była do ostatnich miesięcy swego życia. W początku lat osiemdziesiątych staraniem Jerzego Okulicza-Kozaryna grupa archeologów z Malborka, Elbląga, Gdańska i Warszawy zawiązała nieformalny zespół do badań archeologicznych zagrożonych zniszczeniem stanowisk z różnych epok w ówczesnym województwie elbląskim, na wschodnich obrzeżach delty Wisły. Rozpoczęto intensywną inwentaryzację stanowisk związaną z akcją Archeologicznego Zdjęcia Polski, a jednocześnie podjęto prace wykopaliskowe na kilkunastu stanowiskach, z których wymienić wypada najważniejsze, inaugurujące rozpoznawanie tego od kilkadziesiąt lat zaniedbanego pod względem archeologicznym obszaru Polski. Ryszard F. Mazurowski rozpoczął trwające do tej pory badania zespołu neolitycznych pracowni bursztyniarskich na Żuławach, Adam Waluś prowa-

dził przez kilkanaście lat prace wykopaliskowe na klasycznym cmentarzysku kurhanowym z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Piórkowie nad Zalewem Pierzchałskim, a Marek Jagodziński odkrył i rozpoczął badania osady portowo-handlowej w Janowie, zasadniczo identyfikowanej z wulfstanowym Truso. Natomiast Jerzy Okulicz wraz z Aleksandrem Bursche badali cmentarzysko kultury wielbarskiej w Krośnie, a następnie ten pierwszy prowadził przez 11 sezonów prace wykopaliskowe na bogatej nekropoli wielbarskiej w Weklicach.

Łucja Okulicz nie rozpoczęła tam własnych badań wykopaliskowych, lecz włączyła się do różnych podejmowanych u ujścia Wisły przedsięwzięć. Uczestniczyła w inwentaryzacji AZP, przechodząc z grupami studentów kilka „obszarów” i je opracowując, brała udział w pracach wykopaliskowych w Piórkowie i Krośnie, była członkiem powołanej pod przewodnictwem Aleksandra Gieysztoro Rady Konsultacyjnej Truso. W 1991 roku według swego scenariusza przygotowała w Muzeum w Elblągu bardzo ciekawą i nowatorską pod względem ekspozycyjnym wystawę „...nim powstał Elbląg”.³³

Łucja Okulicz uczestniczyła w pracach wykopaliskowych w Weklicach w latach od 1984 do 1998 roku i współkierowała nimi wraz z mężem. Ta fascynująca bogactwem grobów nekropola „gocka” przez swą skomplikowaną stratygrafię i nietypowe formy pochówków wymagała ogromnego nakładu pracy ze strony kierujących badaniami. Łucja wzięła na siebie trudną dokumentację opisową, uczyła kilka pokoleń studentów sumiennego preparowania szkieletów i wyposażenia grobów oraz perfekcyjnej dokumentacji. Żądała od nich wiele, ale też po jej „szkole” stawali się biegłymi w eksploracji cmentarzysk archeologami. Jej wkład pracy w zbadaniu nekropoli weklickiej trudno przecenić, choć w opracowaniu monografii tego cmentarzyska nie zdążyła już wziąć udziału.

W lecie 1998 roku w Weklicach Łucja Okulicz zakończyła swój prawie półwieczny udział w pracach wykopaliskowych na doprawdy imponującej liczbie kilkadziesiąt stanowisk archeologicznych. Z tego na 16 prowadziła samodzielne prace i – co godne uwagi – ich wyniki w pełni opracowała albo przynajmniej, przekazawszy swym uczniom, dopilnowała należytego poziomu analizy archeologicznej. Pod jej kierunkiem przygotował pracę doktorską Mirosław Hoffmann z Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, opracowując monografię kultury kurhanów zachodniobałtyjskich. Miała więc tę satysfakcję, że mogła uczestniczyć w tworzeniu nowego dzieła na ten temat, obserwując z zadowoleniem nieporównanie bardziej zaawansowany stan badań nad tą – wydzieloną przez nią przed laty! – kulturą.

³⁰ *Bibliografia ...*, poz. 73-74.

³¹ *Bibliografia ...*, poz. 77.

³² *Bibliografia ...*, poz. 72.

³³ *Bibliografia ...*, poz. 70.

Nie można pominąć w biografii Łucji Okulicz-Kozaryn jej pracy dydaktycznej, do której, ponieważ lubiła dzielić się z innymi swoją wiedzą, miała szczególne predyspozycje. Już od wczesnych lat swej działalności terenowej bardzo dużo czasu poświęcała studentom, odbywającym praktyki terenowe, oraz młodszym kolegom. W latach 1977-1979 prowadziła zajęcia z historii starożytnej ze studentami Białostockiej Filii Uniwersytetu Warszawskiego, a od 1987 do 1989 roku – wykłady i ćwiczenia z archeologii pradziejowej i z metodologii badań archeologicznych w Instytucie Archeologii i Etnografii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Wreszcie, od roku akademickiego 1995/1996 otworzyła seminarium magisterskie i wykład specjalizacyjny z archeologii epoki brązu i z wczesnej epoki żelaza w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego. Opiekowała się z wielkim zapałem kilkunastoma seminarzystami, z których tylko trzy osoby zdołały przed jej odejściem uzyskać magisteria, bardzo wysoko zresztą ocenione, ale i pozostali nie mało zawdzięczają jej staraniom o dobre tematy prac dyplomowych i dostęp do materiałów archeologicznych. Jeszcze na kilka dni przed śmiercią, już bardzo chora, spotkała się z grupą swych uczniów i dyskutowała z nimi przez kilka godzin.

Łucja Okulicz-Kozaryn nie zamykała się w kręgu tylko swych profesjonalnych zainteresowań. Zawsze krytycznie i emocjonalnie reagowała na wszystkie wydarzenia otaczającego świata i śmiało dawała wyraz swym poglądom na rzeczywistość, nie bacząc na konsekwencje, jakie za sobą niosły niegdyś szczerze wyrażane opinie. To też nie mało doznała przykrości i utrudnień zarówno w pracy, jak i w życiu prywatnym. Od początku lat osiemdziesiątych czynnie zaangażowała się w działalność NSZZ „Solidarność”. W czasie stanu wojennego zajęła się rozprowadzaniem nielegalnych wydawnictw, prowadząc punkt kolportażu w swoim domu oraz organizując wysyłkę podziemnej prasy i książek poza Warszawę. Wielu ludzi pamięta ją, jak z torbami ciężkimi od „bibuły”, nie bacząc na ryzyko, wędrowała po Warszawie. Pomagała też ludziom zaangażowanym w nielegalną działalność, organizując im kryjówki i wspierając materialnie. Nie może więc dziwić, że, gdy w 1989 roku zgłosiła do Komitetu Obywatelskiego „Solidarność” chęć pracy w akcji wybor-

czej, powierzono jej odpowiedzialną funkcję delegata Komitetu na znane jej z długoletniego działania archeologicznego województwo elbląskie. Wykazała się niemałym talentem organizacyjnym i energią oraz inwencją w prowadzeniu wyborczej kampanii. Sukces wyborczy „Solidarność” w tym trudnym, pełnym koszar wojsk MSW województwie na pewno w dużej mierze przypisać można jej zaangażowaniu i umiejętnościom w skupianiu wokół siebie właściwych ludzi. Później umknęła intratnym propozycjom pracy politycznej w Parlamencie, wracając skromnie do pracy naukowej. W następnych latach dalej aktywnie uczestniczyła w pracach „Solidarność”, zasiadała w komisjach wyborczych w Warszawie w kolejnych terminach różnych wyborów, a od 1998 roku była przewodniczącą Komisji Zakładowej NSZZ „Solidarność” w Instytucie Archeologii i Etnologii PAN.

Przy tak intensywnym uprawianiu zawodu archeologa i zaangażowaniu w prace społeczne nie zapomniała o życiu rodzinnym, poświęcając wiele czasu wychowaniu córki Katarzyny a później, w ostatnich latach, ciesząc się wnukiem Melkiem. Ze swym mężem Jerzym stanowili przysłowiową parę archeologów – o kontrastowo różnych temperamentach i sposobach podejścia do pracy naukowej, ale znakomicie uzupełniających się w działaniach. Wiele radości sprawiło im przyznanie wspólnej najbardziej prestiżowej w archeologii polskiej nagrody im. Józefa Kostrzewskiego za wybitne osiągnięcia naukowe, wręczonej na walnym zjeździe Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polskich w maju 1998 roku, na wyspie Jeziora Lednickiego.

Gwałtowna krótka choroba przerwała jej życie w pełni aktywnej działalności naukowej. Jej prochy zostały pochowane w grobie rodzinnym na Cmentarzu Powązkowskim w dniu 3 marca 1999 roku w asyście Rodziny i bardzo licznego grona przyjaciół, kolegów i uczniów.

Pozostanie w naszej pamięci jako człowiek pogodny i przyjazny ludziom, badacz wymagający i krytyczny wobec siebie i innych. Zawsze aktywna i niezależna w myśleniu, wniosła do polskiej archeologii bałtyjskiej od początków wyodrębniania się tej specjalności wiele cennych i trwałych wartości.

Bibliografia prac Łucji Okulicz-Kozaryn

1956

1. *Z obrad Rady naukowej IHKM PAN*, ZOW 22, p. 169-170.

1957

2. *Z dyskusji nad Polskim Atlasem Archeologicznym*, Arch. Polski 2, p. 399-400.
3. [wraz z I. Górską] *Konferencja IHKM PAN poświęcona sprawom Polskiego Atlasu Archeologicznego*, Wiadomości Arch. 24/3, p. 274-275.
4. [wraz z T. Piętką] *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Warszawie-Wilanowie*, Wiadomości Arch. 24/4, 356-362.

1959

5. [wraz z J. Dąbrowskim] *Sprawozdanie z badań kurhanu odkrytego w Lidzbarku Warmińskim*, RocZO 2, p. 81-117.
6. *Wczesnośredniowieczne gry i zabawki z Gdańska*, in: *Gdańsk Wczesnośredniowieczny*, vol. 1, Gdańsk, p. 107-143.

1960

7. *Cmentarzysko kurhanowe w miejscowości Gródki, pow. Działdowo*, Rocz O 3, p. 45-72.
8. [wraz z J. Okuliczem] *Archeologia dla turystów*, Warszawa, 69.
9. *Naczynie wczesnośredniowieczne ręcznie lepione z Tuchlina, pow. Wyszaków*, Wiadomości Arch. 27, p. 122-126
10. [praca zbiorowa] *Wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych w 1959 r. przez Pracownię Polskiego Atlasu Archeologicznego IHKM PAN*, Notatki Płockie 1/15, p. 23-26.

1962

11. *Prace wykopaliskowe prowadzone we wsi Gródki, pow. Działdowo*, Kom. M-W 4 (78), p. 815-818.
12. *Badania archeologiczne w okolicach Różanu*, Wiadomości Arch. 28, p. 213-216
13. [razem z J. Okuliczem] *The la Tène and the Roman Periods in the light of new discoveries in Northern Masovia and in the Southern Masurian Area*, Arch. Polona 4, p. 286-294.
14. [razem z J. Okuliczem] *Dwa wczesnośredniowieczne cmentarzyska z grobami ciałopalnymi na Północnym Mazowszu*, Wiadomości Arch. 28, p. 3-36.
15. [razem z J. Okuliczem] *Niektóre problemy pogranicza Mazowsza i Mazur w świetle nowych materiałów archeologicznych*, in: *Rok Ziemi Mazowieckiej 2*, Płock, p. 110-117.
16. *Sprawozdanie z badań w Pełczyskach, pow. Pińczów*, in: *I Konferencja Zespołu Badań nad Polskim Średniowieczem UW i PW*, vol. 2, p. 73-75.
17. [razem z J. Dąbrowskim] *Skarb brązowy ze Stawiszyc, pow. Pińczów*, Wiadomości Arch. 28, p. 243-267.

1963

18. *Wczesnośredniowieczny kurhan ciałopalny w miejscowości Kęsocha, pow. Przasnysz*, Spraw A 15, p. 264-267.
19. *Cmentarzyska kurhanowe z wczesnej epoki żelaza w miejscowości Gródki, pow. Działdowo oraz Kęsocha, pow. Przasnysz*, *Sprawozdania Archeologiczne* 15, p. 119-122.
20. [razem z J. Okuliczem] *Dwa wczesnośredniowieczne cmentarzyska z grobami ciałopalnymi a problem obrządku pogrzebowego na Północnym Mazowszu*, Wiadomości Arch. 29/2, p. 105-118.

1964

21. *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Tuchlinie, pow. Wyszaków*, Wiadomości Arch. 30, p. 272-287.
22. [razem z W. Antoniewiczem, I. Górską, L. Paderewską, J. Pyrgałą, W. Szymańskim, Z. Wartołowską] *Mapa grodzisk w Polsce*, Wrocław–Warszawa–Kraków.

1966

23. *Uwagi o procesie kształtowania się kultury kurhanów zachodniobałtyjskich we wczesnej epoce żelaza*, Arch. Polski 11/2, p. 423-437.

1967

24. Rec.: *П.Н. Третьяков, Э.А. Шмидт, Древние городища Смоленщины Москва–Ленинград 1963*, Arch. Polski 12/2, p. 441-443.
25. *Studies on the Culture of West Balts Tumuli in the Early Iron Age*, Arch. Polona 11, p. 35-57.

1968

26. *Sprawozdanie z badań sondażowych na grodziskach w Krajewie Wielkim i Tańsku-Przedborach, pow. Przasnysz, w 1965 r.*, SprawA 19, p. 361-367.
27. *Uwagi o etnogenezie zachodniego odłamu Bałtów*, Arch. Polski 13/2, p. 391-416.
28. Rec.: *J. Antoniewicz, Zarys pradziejów powiatu suwalskiego, „Studia i materiały do dziejów Suwalszczyzny”, Warszawa–Białystok 1965*, Roczb 8, 1967, p. 477-480.

1969

29. Rec.: *Я.Я. Граудонис, Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа*, Рига 1967, Arch. Polski 4/2, p. 468-474.

1970

30. *Bałtowie we wczesnej epoce żelaza*, Kom. M-W 1(107), p. 33-38.
31. *Kultura kurhanów zachodniobałtyjskich we wczesnej epoce żelaza*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
32. *Franknowo, pow. Biskupiec*, InfArch. *Badania rok 1969*, Warszawa, p. 254-256.

33. *Sprawozdanie z badań kurhanu w miejscowości Biesowo, pow. biskupiński w 1970 r.*, Kom. M-W 4 (110), p. 633-638.
34. [razem z E. Gąssowską], *Sprawozdanie z badań sondażowych osiedla obronnego w Maradkach, pow. mragowski w 1970 r.*, Kom. M-W 4(110), p. 641-642.
35. Rec.: *P.N. Tretiakow, Fino-ugry, Bałty i Sławianie na Dnieprze i Wołgę*, Moskwa 1966, Roczb 9, 1968-1969, p. 427-433.
36. Rec.: *O.N. Mielnikowskaja, Plemiona jużnoji Biełorussi w ranniem żeleznom wiekie*, Moskwa 1967, Roczb 9, 1968-1969, p. 437-443.

1971

37. *Stan i perspektywy badań nad późną epoką brązu i wczesną epoką żelaza w Polsce północnej*, Sprawa 23, p. 450-455.
38. *Cmentarzysko ciałopalne z wczesnej epoki żelaza w miejscowości Łączyno Stare, pow. Przasnysz*, MatStar 1, p. 99-125.
39. [razem z J. Okuliczem] *Pradzieje Ziemi Zawkrzeńskiej*, in: *Studia i materiały do dziejów Ziemi Zawkrzeńskiej*, Mława, p. 9-35.
40. *Biesowo, pow. Biskupiec*, InfArch. Badania rok 1970, Warszawa, p. 70-71.
41. *Maradki, pow. Mragowo*. InfArch. Badania rok 1970, Warszawa, p. 84.

1972

42. *Cmentarzysko kurhanowe z miejscowości Kęsocha, pow. Przasnysz*, Światowit 38, p. 121-142.
43. *Sprawozdanie z weryfikacji stanowisk archeologicznych we wschodniej części Mazur w 1971 r.*, Kom. M-W 1 (115), p. 244-247.
44. *Rembielin, pow. Przasnysz*, InfArch. Badania rok 1971, Warszawa, p. 121.

1973

45. *Z badań sondażowych grodzisk mazowieckich*, Sprawa 25, p. 205-212.
46. *Rembielin, pow. Przasnysz*, InfArch. Badania rok 1972, Warszawa, p. 105-106.
47. Rec.: *J. Ozols, Die baltische Steinkistengräberkultur*, Berlin 1969, Arch. Polski 18, p. 252-257.

1974

48. [razem A. Pozarzycką i W. Nowakowskim] *Stanowisko z wczesnej epoki żelaza w Rembielinie, pow. Przasnysz*, Sprawa 26, p. 65-72.
49. *Rembielin, pow. Przasnysz*, InfArch. Badania 1973 r., Warszawa, p. 128
50. *Badania weryfikacyjne stanowisk archeologicznych w rejonie Węgorzewa*, Roczo 10, p. 218-230.

1975

51. *Sprawozdanie z badań cmentarzyska z wczesnej epoki żelaza w Rembielinie, pow. przasnyski*, Roczo 11, p. 205-210.
52. [razem z E. Gąssowską] *Badania sondażowe osiedla obronnego w miejscowości Maradki, pow. Mragowo*, Światowit 34, p. 319-326.
53. Rec.: *V. N. Clenova, Chronologija kultury karasukskiej*, Arch. Polski 20, p. 219-222.

1976

54. *Osadnictwo strefy wschodniobałtyckiej w I tysiącleciu przed naszą erą*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
55. [razem z L. Gajewskim, I. Górską, L. Paderewską, J. Pyrgałą, W. Szymańskim], *Grodziska Mazowsza i Podlasia w granicach dawnego województwa warszawskiego*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.

1977

56. [razem z J. Okuliczem] *Cmentarzyska kultury pomorskiej i z okresu wpływów rzymskich w Michałkowie, gm. Dobrzyń, woj. Włocławek*, Wiadomości Arch. 41/4, p. 435-460.

1978

57. *Settlement and Culture Structures in the East Baltic Zone of the Bronze and Early Iron Age*, Arch. Polona 18, p. 31-78.

1979

58. *Kultura kurhanów zachodniobałtyckich*, in: *Prahistoria ziem polskich*, vol. 4, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, p. 179-189.
59. *Kultura ceramiki sztrychowanej*, in: *Prahistoria ziem polskich*, vol. 4, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, p. 205-206.
60. *Kultura pomorska a kultura kurhanów zachodniobałtyckich*, in: *Problemy kultury pomorskiej*, Koszalin, p. 13-31.
61. Rec.: *V. Urtans, Senakie depoziti Latvija (LIDZ 1200 g.)*, Riga 1977, Arch. Polski 24/1, p. 213-216.
62. Rec.: *A.X. Халиков, Волго-Камье в начале эпохи раннего железа VIII-VI вв. до н.э.*, Москва 1977, Arch. Polski 24/1, p. 216-223.

1981

63. *Kurhan z wczesnej epoki żelaza w miejscowości Biesowo, pow. Biskupiec*, Rocznik Olsztyński 12/13, p. 71-104.
64. *Wczesnożelazne cmentarzysko kurhanowe w Gródkach, gm. Płońnica, woj. ciechanowskie stanowisko 7 „Brzezinka”*, Rocznik 12/13, p. 149-257.
65. *Problem językowej wspólnoty bałtołowiańskiej a realia dziejowe*, in: *Dzieje Warmii i Mazur w zarysie*, vol. 1: *Od pradziejów do 1870 roku*, Olsztyn, p. 61-65.
66. *Kształtowanie się osadnictwa Mazur Wschodnich i Suwalszczyzny we wczesnej epoce żelaza*, Rocznik 14, p. 139-149.
67. Rec.: *Lietuvos Archeologija, vol. 1*, Vilnius, 1979, Arch. Polski 26/1, p. 235-237.
68. Rec.: *Fino-ugry i slavijane. Doklady pierwszego sowetsko-finlandzkiego Sympozjum na temat archeologii*, Leningrad 1979, Arch. Polski 26/2, p. 453-456.

1983

69. *Życie codzienne Prusów i Jaćwiągów w wiekach średnich (IX-XIII w.)*, Warszawa.

1991

70. [razem z M. Kasprzycką] *...nim powstał Elbląg. Przewodnik po wystawie w Muzeum w Elblągu*. Elbląg.

1992

71. *Kultura kurhanów zachodniobałtyjskich. Próba weryfikacji hipotez*, Barbaricum 2, p. 82-88.

1993

72. *Finowie Zachodni* [Kultura Europy Wczesnośredniowiecznej], Warszawa.

1994

73. [razem z J. Okuliczem-Kozarynem] *Wyprawa św. Wojciecha do Prus. Realia archeologiczne i perspektywy badawcze*, Barbaricum 3, p. 243-255.

1996

74. [razem z J. Okuliczem-Kozarynem] *Tło osadnicze wyprawy św. Wojciecha do Prus. Realia archeologiczne i perspektywy badawcze*, in: „IV Colloquia Mediaevalia” 26-27 kwietnia 1993 r. w Olsztynie, Studia Warmińskie 30, p. 89-106

1997

75. *Dzieje Prusów* [Monografie Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej], Wrocław, ed. I.
76. *Dzieje Prusów* [Monografie Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej], Wrocław, ed. II.

1999

77. *Misja św. Wojciecha w świetle źródeł archeologicznych*, in: *Pogranicze polsko-pruskie w czasach św. Wojciecha*, Elbląg, p. 129-134.
78. *Stan i perspektywy badań nad późną epoką brązu i wczesną epoką żelaza w północno-wschodniej Polsce*, Materiały z Konferencji „Dorobek polskiej prehistorii i archeologii ostatniego półwiecza” w Puszczykowie k/Poznania w październiku 1997 r.

Prace niepublikowane i przygotowywane do druku

79. *Finowie Wołżańscy*. Kultura Europy Wczesnośredniowiecznej. 230 ss. komp. (w przygotowaniu redakcyjnym).
80. *Osada i cmentarzysko z wczesnej epoki żelaza z Rembielina, gm. Chorzele, pow. Przasnysz*. Opracowanie wyników badań z lat 1974-1977. ok. 280 ss. mps w Archiwum Instytutu Archeologii i Etnografii PAN.
81. *Opracowanie wyników badań ratowniczych na cmentarzysku z okresu rzymskiego w Tuchlinie, pow. Wyszaków z 1982 roku* - ok. 20 ss. komp w Archiwum Instytutu Archeologii i Etnografii PAN.
82. *Opracowanie wyników badań prowadzonych 1983 roku na osadzie kultury przeworskiej w Rogowie, pow. Ostrołęka* - ok. 20 ss. komp. w Archiwum Instytutu Archeologii i Etnografii PAN.
83. *Religia Bałtów*, [hasło w:] Wielka Encyklopedia Powszechna PWN – złożone do druku w 1990 r.
84. *Religia Finów*, [hasło w:] Wielka Encyklopedia Powszechna PWN – złożone do druku w 1990 r.
85. *Galindowie* – niedokończony tekst polemiczny.
86. *Alt-Christburg* (antiquum Christborc, 1249), *Stary Dzierzgoń*.